

TADEUSZ MALINOWSKI

W SPRAWIE GENEZY POPIELNIC TWARZOWYCH I GROBÓW PODKŁOSZOWYCH W KULTURZE POMORSKIEJ

CONCERNING THE GENESIS OF FACE URNS AND BELL GRAVES IN POMERANIAN CULTURE

Śledząc genezę popielnic twarzowych kultury pomorskiej okresu halsztackiego D oraz wczesnego i środkowego okresu lateńskiego, stosunkowo łatwo jest dojść do wniosku, że owe naczynia — przeznaczone wyłącznie do celów pogrzebowych — wykształciły się z występujących zwłaszcza w okresie halsztackim C popielnic i pokryw oczkowych, a więc zaopatrzone w dwa blisko siebie położone otwory, usytuowane zazwyczaj w górnych częściach popielnic lub na bocznych ściankach pokryw obejmujących. Pogląd o takiej właśnie genezie popielnic twarzowych nie jest też nowością w literaturze archeologicznej¹, dokumentując zaś go można przytoczyć okoliczność, że ogniwem pośrednim, łączącym obydwa zjawiska pradziejowe, są wyobrażenia 3 otworów ułożonych w trójkącie: oczy—usta, oraz 3 otworów o analogicznym układzie z dodatkiem (pośrodku) plastycznej grudki gliny, mającej symbolizować nos².

Jeszcze dalej zagłębiając się w problem genezy popielnic twarzowych oraz oczkowych kultury pomorskiej można uczynić próbę doszukiwania się źródeł symboliki oczkowej w parzystych otworach umieszczanych blisko krawędzi niektórych talerzy ozdobnych, znanych w kulturze łużyckiej w V okresie epoki brązu. Taką właśnie próbę przedstawiłem na sympozjum poświęconym problemom kultury pomorskiej³, jakie odbyło się w Słupsku jesienią 1977 r.

Z terenu Polski znane są tylko 3 stanowiska, na których znaleziono owe talerze ozdobne, zaopatrzone w parzyste otwory⁴, oraz jedno stanowisko, które dostarczyło (jak można przypuszczać) misy z analogiczną symboliką⁵,

przy czym stanowiska te są usytuowane po obu stronach dolnej Odry (ryc.1.) Trzeba wszakże wskazać na fakt, że talerze ozdobne licznie występują także na ziemiach zaodrzańskich, sięgając terenów nad Hawelą⁶ (ryc.2). Są wśród nich także okazy zaopatrzone w parzyste otwory⁷, niestety jednak nie ma dotąd ich szczegółowego wykazu, by można było stwierdzić, jak bardzo zwyczaj ów był tam rozpowszechniony. Ponadto na terenach środkowej Brandenburgii, zając swój zasięg z rejonem występowania talerzy ozdobnych, spotyka się misy z ornamentem dołków głęboko wyciśniętych na zewnętrznej powierzchni, dającym wewnątrz naczynia guzowate negatywy. Również i niektóre z tych mis — jak o tym świadczy okaz z Leitzkau, Kr. Zerbst (najdalej zresztą wysunięty na południowy zachód, niespełna 10 km od Łaby, powyżej ujścia rzeki Nuthe) — są zaopatrzone w parzyste otwory przy brzegu⁸.

W ten sposób rozpatrywana geneza symboliki, która najbardziej okazałe zaprezentowała się w formie popielnic twarzowych kultury pomorskiej, wiąże z sobą rozległe obszary położone szerokim pasem nad południowym Bałtykiem. Można przy tym sądzić⁹, że jeszcze głębsze korzenie owej symboliki tkwią w zupełnie innym środowisku geograficznym i kulturowym. W każdym razie na tych rozległych terenach, na których prześledzono rozwój symboliki oczkowo-twarzowej, wiąże ona plemiona zaliczane do rozmaitych grup bądź kultur (wg obecnej systematyki archeologicznej)¹⁰: do grupy dolnośląskiej (lub kultury popielnic domkowych), łąbsko-hawelańskiej (lub dolnohawelańskiej), spindlersfeldzkiej i rhińskiej (lub brandenbursko-lubuskiej) oraz zachodnio-

¹ Np. MALINOWSKI 1969, s.72–77.

² LA BAUME 1935, s.23, 29 i 31.

³ MALINOWSKI 1979, s.103.

⁴ KOSTRZEWSKI 1958, s.120, 250, 274 i 289.

⁵ Wołczkowo, gm.Dobra, woj.szczecińskie: materiały uprzejmie udostępnione mi przez mgra S.Wesołowskiego.

⁶ HORST 1972, s.129, ryc.17, 1977, s.259.

⁷ HORST 1972, s.141, ryc.30.

⁸ HORST 1972, s.130 (ryc.18), 139 (ryc. 28a) i 140 (ryc. 29).

⁹ MALINOWSKI 1979, s.114–116, 123.

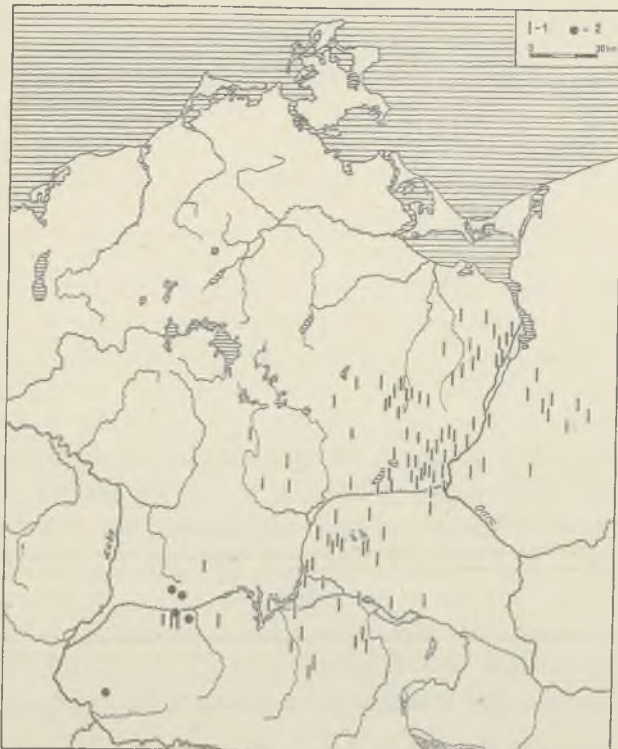
¹⁰ HORST 1972, s.131, ryc.19.

Ryc. 1. Talerze ozdobne i misa (4) z parzystymi otworami, w kulturze łużyckiej na Pomorzu Zachodnim

Turban-brim plates and bowls with twin openings in Lusatian culture in Western Pomerania

1. Bartkowo, gm. Gryfino, woj. Szczecin	2. Młyny, gm. Pyrzyce, woj. Szczecin	3. Szczecin-Jezierzyce
	4. Wołczkowo, gm. Dobra, woj. Szczecin	

Ryc. 2. Zasięg talerzy ozdobnych (1) i mis z guzowatymi negatywami (2) na ziemiach nadłabskich i nadhawelańskich

The range of ornamented plates (1) and bowls with bud negatives (2) on the Elbe and Havel

Based on Horst

pomorskiej kultury łużyckiej¹¹ (aczkolwiek niekiedy np. grupa łabsko-hawelańska bywa łączona z kulturą nordyjską, choć nie neguje się istnienia w niej wielu wpływów kultury łużyckiej¹²), wreszcie do starszej i młodszej fazy rozwojowej kultury pomorskiej.

Osobiście jestem skłonny przyznać sporą dozę prawdopodobieństwa owej pokrótce scharakteryzowanej koncepcji rozwoju symboliki oczkowo-twarzowej w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza. Zdaję sobie jednak sprawę z tego, że zawiera ona i słabe strony. Do najważniejszych zaliczyłbym sporą odległość między zasięgiem późnobrązowych talerzy i mis z parzystymi otworami a zasięgiem popielnic i pokryw oczkowych, skupiających się w okresie halsztackim C głównie na Pomorzu Wschodnim i tylko sporadycznie pojawiających się na zachód od Słupi po domniemane stanowisko nad Parsętą¹³ (ryc.3). Zachodzi więc pytanie, czy owa symbolika oczkowo-twarzowa jest jedynym poświadczonym danymi archeologicznymi elementem kultury duchowej, który wykazywał wówczas tendencję do przesuwania się z zachodu na wschód. Wiadomo przecież, że w zakresie

¹¹ GEDL 1973, s.80-82 i 89-91, 1975, s.118-120 i 123-126.

¹² HORST 1972, s.142, 1969, s.54.

¹³ Por. MALINOWSKI 1969, mapa XXIV, oraz ważniejsze uzupełnienia: BOEGE 1964, tabl.102, 1969, s.121 (Bochówko, gm. Czarna Dąbrówka, woj.śląskie); SZYMAŃSKA 1966, s.90-94 (Gdynia-Wzgórze Nowotki, stan.2).

Ryc. 3. Popielnice i pokrywy oczkowe w kulturze pomorskiej okresu halszackiego C i D

Eye-bearing urns and covers in Pomeranian culture of the Hallstatt C and D periods

1. Bartoszy Las, gm. Stara Kiszewa, woj. Gdańsk	6. Karlino, gm., woj. Koszalin	11. Porzeccze, gm. Darłowo, woj. Koszalin
2. Bochówko, gm. Czarna Dąbrówka, woj. Słupsk	7. Karaś, gm. Iława, woj. Olsztyn (kultura kurhanów zachodniobałtyjskich)	12. Radusz, gm. Kolczygłowy, woj. Słupsk
3. Dąbrowa, gm. Kaliska, woj. Gdańsk	8. Karsin, gm., woj. Gdańsk	13. Sobowidz, gm. Trąbki Wielkie, woj. Gdańsk
4. Gogolewko, gm. Potęgowo, woj. Słupsk	9. Lubichowo, gm., woj. Gdańsk	14. Tuchomie, gm., woj. Słupsk
5. Gostkowo, gm. Bytów, woj. Słupsk	10. Nowy Targ, gm. Stary Targ, woj. Elbląg	15. Żabno, gm. Starogard Gdański, woj. Gdańsk

kultury materialnej istnieje wiele wzajemnych powiązań, niekoniernie importów, układających się właśnie na tej osi¹⁴.

Odpowiedź na postawione pytanie nie jest wszakże łatwa. O ile bowiem w ramach przyjętego procesu wykształcania się popielnic twarzowych poszczególne elementy genetyczne ujawniały się stopniowo i na coraz to dalej na wschód położonych terenach, o tyle brak, jak się wydaje, owego dynamicznego obrazu np. w zakresie stosowania w obrzędku pogrzebowym młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza grobów kurhanowych oraz pochówków w skrzyniach kamiennych. Zwyczaj te bowiem pojawiają się w szerokim pasie Pomorza zasadniczo w IV okresie epoki brązu, w kulturze łużyckiej, choć sporadycznie są one tam znane już w III okresie¹⁵. Obydwa te zwyczaje, a zwłaszcza groby skrzynkowe, zostały też przejęte przez kulturę pomorską¹⁶. Również występowanie grobów kurhanowych oraz skrzynkowych na obszarach zaodrzańskich i nad Łabą zdaje się przedstawiać chronologicznie podobnie jak na Pomorzu¹⁷.

Wydaje się, że pewną analogię do rozwoju czasowo-

przestrzennego symboliki oczkowo-twarzowej można dostrzec w innym elemencie ówczesnego obrządku pogrzebowego, mianowicie w rozwoju pochówków podkloszowych. Groby podkloszowe pojawiają się w III okresie epoki brązu przede wszystkim w Starej Marchii i w widłach środkowej Łaby oraz Haweli, występując tam również w IV, V i VI okresie epoki brązu¹⁸ (ryc.4). Oznacza to, że są one znane głównie z obszaru grupy łabsko-hawelańskiej (dolnohawelańskiej), lecz występują ponadto w grupie dolnosławskiej, a nawet spindlersfeldzkiej, flämindzkiej oraz prignitzkiej, jeśli uwzględnić podział kulturowy terenów położonych nad Łabą i Hawelą zaproponowany przez F.Horsta¹⁹. Porównując zatem zasięg owych talerzy ozdobnych i mis z guzowatymi negatywami, wśród których trafiają się okazy zaopatrzone w parzyste otwory przy brzegu, z zasięgiem niemieckich grobów podkloszowych można stwierdzić, iż wprawdzie nie pokrywają się one bez reszty, lecz zazębiają się wzajemnie w bardzo wyraźny sposób.

Na ziemiach polskich w obrębie różnych grup kultury łużyckiej pochówki podkloszowe występują na ogół jako zjawiska odosobnione w IV i V okresie epoki brązu oraz we wczesnej epoce żelaza (Bachórz, gm. Dynów,

¹⁴ HORST 1970, s.179, ryc.2, 1972, s.119, ryc.9.

¹⁵ MALINOWSKI 1962, s. 9-36 i mapy I-VII.

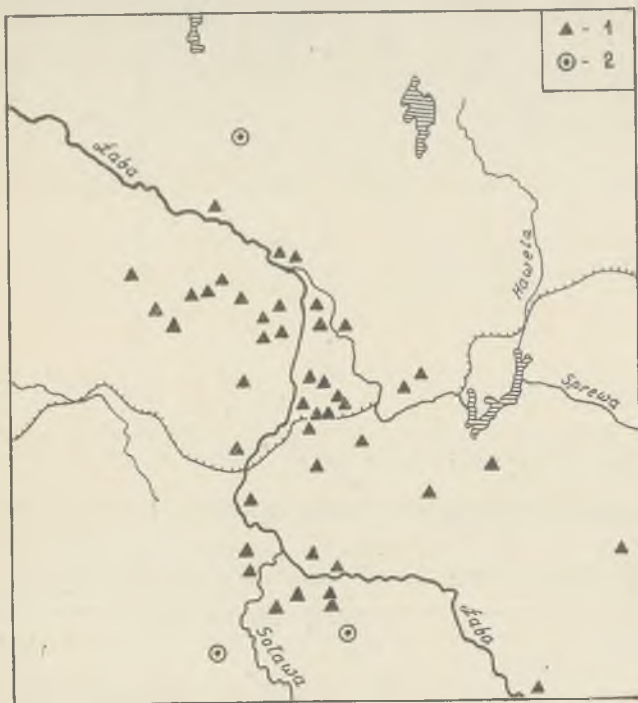
¹⁶ MALINOWSKI 1969, s.14-41 i 131-135 oraz mapy I-V.

¹⁷ Np. HORST 1969, s.52, 1972, s.142; GEDL 1973, s.80 i 89n., 1975, s.118-120 i 123-126.

¹⁸ KEILING 1962, s.210-213.

¹⁹ HORST 1972, s.131, ryc.19.

woj. przemyskie; Janków, woj. zielonogórskie; Jordaków Śląski, gm., woj. wrocławskie; Kiekrz, gm. Rokietnica, woj. poznańskie; Konin; Kuśmierki i Małusy Wielkie, gm. Mstów, woj. częstochowskie)²⁰, choć jest znany także ze Zbrojewska, gm. Lipie, woj. częstochowskie, grób podkloszowy datowany na III okres²¹. Jedyne jednak wyraźne skupisko groby podkloszowe tworzą

Ryc. 4. Zasięg grobów podkloszowych (1) i przypominających podkloszowe (2) nad środkową Łabą

The range of sub-globe graves (1) and those resembling sub-globe graves (2) on the middle Elbe

Accord. to Keiling

(ciągle w obrębie kultury łużyckiej) na Pomorzu Zachodnim, występując głównie w okolicy Gryfina i Pyrzyc oraz w międzyrzeczu Regi i Drawy; pojedynczymi stanowiskami wybiegają wszakże za Parsętą oraz Słupię. Odsobnione znaleziska, bardziej nawiązujące swoją izolacją do tych z południa Polski, są usytuowane w widłach Wisły i Drwęcy²² (ryc.5).

Zachodniopomorskie skupisko grobów podkloszowych jest na ogół datowane na IV i V okres epoki brązu, tylko znalezisko w Czarnowie, gm. Kozielice, woj. szczecińskie, pochodzi przypuszczalnie z III okresu tej epoki, a nieliczne mogą sięgać chronologią okresu halsztackiego C. Porównując zatem zasięg owych grobów z rozprzestrzenieniem talerzy ozdobnych zaopatrzonych w parzyste otwory stwierdzamy, że to ostatnie leży całkowicie w obrębie pierwszego. Sytuacja ta, choć nie identyczna,

²⁰ MALINOWSKI 1961a, s.21, 190, 202, 229, 269 i 322; DURCZEWSKI 1972, s.68–71.

²¹ GEDL 1966, s.103 i 115.

²² MALINOWSKI 1961a, s.23, 36, 53, 107, 142 i 213, 1961b, s.48n., 101, 175, 243 i 276; HAMLING 1958, s.43 i 97; WOŁĄGIEWICZ 1962, s.64.

jest więc zbliżona do zaobserwowanej na obszarach położonych nad środkową Łabą i Havelą.

Nieco później, bo w okresie halsztackim C i D, groby podkloszowe stosunkowo licznie są reprezentowane na Pomorzu, jednak już w obrębie kultury pomorskiej²³ (ryc.6). Najwięcej jest ich na Pomorzu Wschodnim oraz na terenach położonych na prawym brzegu Wisły, po widły Wisły i Drwęcy włącznie, wykraczają jednak i poza Słupię (Darskowo, gm. Kołczygłowy, woj. słupskie), zbliżając się do Parsęty (Konikowo, gm. Świeszyno, woj. koszalińskie). Nie jest ponadto wykluczone, że wystąpiły one nad samą Parsętą, a nawet nad Regą.

Z ogólnego zasięgu tego zjawiska w obrządku pogrzebowym ludności kultury pomorskiej wynika, że jest on analogiczny do zasięgu występowania w tymże obrządku zwyczaju stosowania popielnic i pokryw oczkowych. Jednakże w bardziej udokumentowany sposób niż w kwestii przesuwania się z zachodu na wschód symboliki oczkowo-twarzowej można w przypadku grobów podkloszowych zauważyć ową tendencję rozwoju czasowo-przestrzennego: groby podkloszowe bowiem w kulturze łużyckiej i w kulturze pomorskiej są zjawiskiem dość licznym na Pomorzu, a ich zasięgi w obydwu kulturach wyraźnie się zazębiają. Wydaje się więc, że rozprzestrzenianie się pochówków podkloszowych w obrządku pogrzebowym młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (które apogeum swe osiągną nieco później i na terenach położonych bardziej na południowy wschód) urealnia poprzednio scharakteryzowany pogląd o czasowo-przestrzennym rozwoju symboliki oczkowo-twarzowej.

Wielu badaczy domyślało się już zresztą, że rozmaite zjawiska z zakresu obrządku pogrzebowego (choć przede wszystkim groby podkloszowe), występujące w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza w podobnej postaci na rozległych obszarach między środkową Łabą i Havelą a Pomorzem Wschodnim, mogą być w jakimś wzajemnym związku, niedwuznacznie zwracając uwagę na owe podobieństwa²⁴. Ze swej strony pragnę więc jedynie w bardziej dobitny sposób wskazać na pewne zarysowujące się chyba prawidłowości owych wzajemnych związków, na to, że w obrębie ówczesnych, dosyć silnie zróżnicowanych plemion (i to nie tylko z punktu widzenia dzisiejszej, czysto archeologicznej klasyfikacji) przejawiała się tendencja do rozpowszechniania się pewnych idei z zachodu na wschód, choć niewątpliwie istniały i wpływy podążające w odwrotnym kierunku. Przykładem tych ostatnich bowiem mogą być niektóre znaleziska nad-

²³ MALINOWSKI 1969, mapy II i III; KOSTRZEWSKI 1956, s.61; ŁUKA 1960, s.89; ŁOSIŃSKI 1967, s.286n. (Dygowo, gm., woj.koszalińskie); SZWED 1975, s.429–504 (Gościcino, gm.Wejherowo, woj.gdańskie); WITT 1969, s.117 (Osieki Słupskie, gm.Ustka, woj.słupskie).

²⁴ Np. GEDL 1975, s.92; KEILING 1962, s.210n.; KOSTRZEWSKI 1933, s.80, 1958, s.107; MALINOWSKI 1969, s.134n.; PETERSEN 1929, s.10, 1940, s.894.

Ryc. 5. Groby podkloszowe w kulturze łużyckiej na Pomorzu

Bell graves in the Lusatian culture in Pomerania

1. Baniewice, gm. Swobnica, woj. Szczecin	6. Kaszczorek, gm. Lubicz, woj. Toruń (kultura pomorska?)	11. Sucha, gm. Grzmiąca, woj. Koszalin (kultura pomorska?)
2. Binowo, gm. Stare Czarnowo, woj. Szczecin	7. Krzęcin, gm., woj. Gorzów Wielkopolski	12. Wierzbno, gm. Warnice, woj. Szczecin
3. Bronowo, gm. Polczyn-Zdrój, woj. Koszalin (kultura pomorska?)	8. Pęczino, gm., woj. Szczecin	13. Zagórzycy, gm. Łobez, woj. Szczecin
4. Czarnowo, gm. Kozielice, woj. Szczecin	9. Piaseczno, gm. Banie, woj. Szczecin	14. Brzeźniak, gm. Węgorzyno, woj. Szczecin
5. Gąbino, gm. Ustka, woj. Słupsk	10. Rogowo, gm. Lubicz, woj. Toruń	

łabskie, wyraźnie pochodzące z obszaru kultury pomorskiej²⁵. Wydaje się też, że na przeszkodzie w uznaniu ściślejszych, istotnych powiązań ideowych ziem polskich (zwłaszcza północnych) z obszarami nadłabskimi i nad hawelańskimi zaciążyła bardzo rozpowszechniona w polskiej literaturze archeologicznej koncepcja o odrębności kulturowej plemion posługujących się w obrzędku pogrzebowym grobami podkloszowymi od plemion składających przepalone szczątki ludzkie w grobach skrzynkowych, więcej — koncepcja zakładająca pojawienie się tzw. kultury grobów podkloszowych jako wyniku podboju kultury łużyckiej przez kulturę pomorską²⁶. Dlatego też — choć badacze lansujący owe koncepcje (zwłaszcza J. Kostrzewski) niejednokrotnie powoływali się na fakt występowania grobów podkloszowych w kulturze łużyckiej ziem polskich i pozapolskich²⁷, dostrzegając także związek wczesnohalsztackich pochówków podkloszowych kultury pomorskiej z takimiż młodszobrazowymi pochówkami kultury łużyckiej na Pomorzu²⁸ — prezentowano niekiedy nawet pogląd o pojawieniu się grobów podkloszowych w kulturze pomorskiej na Pomorzu w wyniku oddziaływań kulturowych z obszaru tzw. kultury grobów podkloszowych²⁹, przyjmowano za-

tem zupełnie odwrotny kierunek szerzenia się tej idei w obrzędku pogrzebowym.

Na zakończenie jeszcze jedna uwaga. Otóż nie neguję bynajmniej okoliczności dostawiania się zarówno na obszary nadłabskie oraz nadhawelańskie³⁰, jak i na tereny zachodnio- oraz wschodniopomorskie³¹ importów, a także wpływów halsztackich. Ziemi te jednak leżą już poza strefą docierania silniejszych impulsów pochodzących z kręgu halsztackiego we wczesnej epoce żelaza i są wyłączone ze schematycznych zasięgów kultury halsztackiej, wykreślonych przez M. Hoernesa, R. Pittioniego i G. Kossocka³². Zdając sobie sprawę z niepełnej jednoczesności przedstawionych przesunięć w obrzędku pogrzebowym oraz trwania kultury halsztackiej, można nawet powiedzieć dosadniej, że scharakteryzowane przemiany obrzędku pogrzebowego młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dokonują się jak gdyby na obrzeżach północno-wschodniego zasięgu archeologicznej konstrukcji zwanej kulturą halsztacką, stanowiąc tam coś w rodzaju, z grubsza biorąc, jej negatywu.

Pracę wykonano w ramach realizacji problemu resortowego R-III-6.

²⁵ MALINOWSKI 1979, s.103–106.

²⁶ KOSTRZEWSKI 1949, s.163–165, 1955, s.184–186.

²⁷ Również w publikacjach wymienionych w przyp. 26.

²⁸ KOSTRZEWSKI 1958, s.108.

²⁹ Np. ŁUKA 1960, s.89n., 1968, s.58.

³⁰ HORST 1971, s.192–214.

³¹ ŁUKA 1959, s.12n., 28, 41, 45n., 49, 70n., 85n., i 90, 1975, s.114 (pomijając ideę wykonywania popielnic twarzowych).

³² Por. ANGELI 1970, s.25, ryc.1.

Ryc. 6. Groby podkloszowe w kulturze pomorskiej okresu halsztackiego C i D w północnej Polsce

Bell graves in the Pomeranian culture of the C and D Hallstatt periods in northern Poland

1. Białośliwie, gm., woj. Piła	15. Górsk, gm. Zławieś Wielka, woj. Toruń	30. Poczernino, m. Władysławowo, woj. Gdańsk
2. Brąchnówko, gm. Chełmża, woj. Toruń	16. Gruczno, gm. Świecie, woj. Bydgoszcz	31. Różnowo, gm. Unisław, woj. Toruń
3. Bronowo, gm. Polczyn-Zdrój, woj. Koszalin
(kultura łużycka?)	17. Jeziorno, gm. Dzierżoń, woj. Elbląg	32. Rzęczkowo, gm. Zławieś Wielka, woj. Toruń
4. Chłapowo, gm. Władysławowo, woj. Gdańsk	18. Kaszczorek, gm. Lubicz, woj. Toruń	33. Skórcz, gm., woj. Gdańsk
5. Chocielewko, gm. Nowa Wieś Lęborska, woj. Słupsk	19. „ „ „ „ (kultura łużycka?)	34. Słuchowo, gm. Krokowa, woj. Gdańsk
6. Czarze, gm. Dąbrowa Chełmińska, woj. Bydgoszcz	20. Kleszczewko, gm. Pszczółki, woj. Gdańsk	35. Stara Jania, gm. Smetowo Graniczne, woj. Gdańsk
7. Darskwo, gm. Kołczygłowy, woj. Słupsk	21. Kokocko, gm. Unisław, woj. Toruń	36. Starzykowo Małe, gm. Iława, woj. Olsztyn
8. Dębówko Nowe, gm. Białośliwie, woj. Piła	22. Konikowo, gm. Świeszyno, woj. Koszalin	37. Tolkmicko, gm., woj. Elbląg
9. Dygowo, gm., woj. Koszalin	23. Niebędzino, gm. Nowa Wieś Lęborska, woj. Słupsk	38. Topolno, gm. Pruszcz, woj. Bydgoszcz
10. Dźwierzno, gm. Chełmża, woj. Toruń	24. Nowe Dobra, gm. Chełmno, woj. Toruń	39. Wielka Wieś-Swarzewo, gm. Puck, woj. Gdańsk
11. Elbląg	25. Nowy Targ, gm. Stary Targ, woj. Elbląg	40. Zalesie, gm. Chełmża, woj. Toruń
12. Gościcino, gm. Wejherowo, woj. Gdańsk	26. Osieki Słupskie, gm. Ustka, woj. Słupsk	41. Zamek Kiszewski, gm. Stara Kiszewa, woj. Gdańsk
13. Gościeradz, gm. Koronowo, woj. Bydgoszcz	27. Otomin, gm. Kolbudy Górne, woj. Gdańsk	
14. Gościszewo, gm. Sztum, woj. Elbląg	28. Parowy, gm. Sztum, woj. Elbląg	
	29. Pączewo, gm. Skórcz, woj. Gdańsk	

Uzupełnienie. Wykaz grobów podkloszowych w kulturze łużyckiej na Pomorzu należy uzupełnić o domniemane odkrycie w Cewlinie, gm. Manowo, woj. Koszalin, a grobów podkloszowych kultury pomorskiej o przypuszczalne znaleziska w Kłępinie Biało-gardzkim, gm. Biało-gard, woj. Koszalin, Objeździe, gm. Ustka, woj. Słupsk, oraz Stawnicy, gm. Złotów, woj. Piła. Dzięki uprzejmości dra Fritza Horsta z Berlina mogą też obecnie podać wykaz stanowisk nad Łabą, Hawelą i Odrą (na terenie NRD), na których

wystąpiły talerze ozdobne kultury łużyckiej, zaopatrzone w parzyste otwory: Berlin-Wittenau, Berlin-Köpenick, Berlin-Buch, Berlin-Charlottenburg, Ahrensdorf, Britz, Birkenwerder, Brandenburg, Gr. Mutz, Lichterfelde, Friedensfelde-Neudorf, Wandorf, Mühlenbeck, Melzow, Möllendorf, Rüdnitz, Osterburg-Zedau, Schmiedeberg, Teschendorf, Neuludwigsau i Schwedt (okolice).
Dop. w korekcie 13 III 1981 r.

BIBLIOGRAFIA

ANGELI W.

- 1970 *Die Erforschung des Gräberfeldes von Hallstatt und der „Hallstattkultur“*, [w:] *Krieger und Salzherren. Hallstattkultur im Ostalpenraum*, Mainz, s.14–39.

BOEGE W.

- 1964 *Das früheisenzeitliche Gräberfeld von Hohenlinde Kreis Stolp*, [w:] *Pommersche Funde und Ausgrabungen aus den 30er und 40er Jahren*, Tafelband, Hamburg, tabl.96–108.

- 1969 jw., Textband, Hamburg, s.120–122.

DURCZEWSKI D.

- 1972 *Grób kloszowy ludności kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązu w Kiekrzu, pow. Poznań*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t.21, s.68–71.

GEDL M.

- 1966 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Zbrojewsku, pow. Kłobuck, cz. I (materiały z badań przeprowadzonych w latach 1959–1963)*, „Materiały Archeologiczne”, t.7, s.91–124.

- 1973 *Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna*, cz. III: *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza na terenie Europy*, Kraków.
- 1975 *Kultura łużycka*, Kraków.
- HAMLING A.
- 1958 *Cmentarzysko ludności kultury „łużyckiej” w Krzęcinie: pow. Choszczno*, „Materiały Zachodnio-Pomorskie”, t.2, 1956, s.41–112.
- HORST F.
- 1969 *Die jüngere Bronzezeit im Havelgebiet*, „Ethnologisch-Archäologische Zeitschrift”, Bd.10, s.51–55.
- 1970 *Zur Gruppengliederung der tieferillten Keramik der jüngeren Bronzezeit im Elbe-Oder-Raum*, „Zeitschrift für Archäologie”, Bd.4, s.177–192.
- 1971 *Hallstattimporte und -einflüsse im Elb-Havel-Gebiet*, ibidem, Bd.5, s.192–214.
- 1972 *Jungbronze zeitliche Formenkreise im Mittelalb-Havel-Gebiet*, „Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte”, Bd.56, s.97–165.
- 1977 *głos w dyskusji [w:] Geneza kultury łużyckiej na terenie Nadodrza*, Wrocław, s.257–267.
- KEILING H.
- 1962 *Ein Glockengrab von Wustrow, Kreis Ludwigslust*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, Jg.1961, s.209–222.
- KOSTRZEWSKI J.
- 1933 *Dwa cmentarzyska kultury pomorskiej w Dębówku Nowem, w powiecie wyrzyskim i w Warszkwie III, w pow. morskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t.12, s.43–102.
- 1949 *Pradzieje Polski*, Poznań.
- 1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa—Wrocław.
- 1956 *Stosunki między kulturą łużycką a bałtycką a zagadnienie wspólnoty językowej bałto-słowiańskiej*, „Slavia Antiqua”, t.5, s.1–75.
- 1958 *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań.
- LA BAUME W.
- 1935 *Gesichtsurnen und Hausurnen*, „Archiv für Anthropologie”, NF Bd.23, s.1–39.
- ŁOSIŃSKI W.
- 1967 *Z badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym w rejonie środkowej Parsęty*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t.11: 1965, s.281–315.
- ŁUKA L. J.
- 1959 *Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halsztackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t.6, s.1–99.
- 1960 *Ślady osady i cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Niebędzinie, pow. Lębork*, „Materiały Zachodnio-Pomorskie”, t.5: 1959, s.69–97.
- 1968 *Obrządek pogrzebowy u plemion kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim, cz. I*, „Pomorania Antiqua”, t.2, s.33–77.
- 1975 *Stan i potrzeby badań nad kulturą wschodniopomorską na Pomorzu Gdańskim*, ibidem, t.6, s.95–124.
- MALINOWSKI T.
- 1961 a *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, t.I, Warszawa.
- 1961 b jw., t.II, Warszawa.
- 1962 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t.14, s.5–135.
- 1969 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- 1979 *Problem genezy popielnic domkowych i twarzowych kultury pomorskiej*, [w:] *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, s.95–123.
- PETERSEN E.
- 1929 *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin.
- 1940 *Die Bastarnen und Skiren*, [w:] *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, t. 3: *Ostgermanen und Nordgermanen*, Leipzig—Berlin, s.867–942.
- SZWED J.
- 1975 *Cmentarzysko grupy kaszubskiej kultury łużyckiej w Gościcinie, pow. Wejherowo*, „Pomorania Antiqua”, t.6, s.429–504.
- SZYMAŃSKA A.
- 1966 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych na cmentarzysku kultury pomorskiej w Gdyni-Wzgórze Nowotki*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t.18, s.90–94.
- WITT W.
- 1964 *Übersicht über die urgeschichtlichen Epochen des Kreises Stolp*, [w:] *Pommersche Funde und Ausgrabungen aus den 30er und 40er Jahren*, Tafelband, Hamburg, tabl. 92–95.
- 1969 jw., Textband, Hamburg, s.105–119.
- WOŁĄGIEWICZ R.
- 1962 *Cmentarzysko z II–IV okresu epoki brązu w Brzeźniaku, pow. Łobez*, „Materiały Zachodnio-Pomorskie”, t.7: :1961, s.23–83.

CONCERNING THE GENESIS OF FACE URNS AND BELL GRAVES IN POMERANIAN CULTURE

Summary

Investigating the genesis of face urns in Pomeranian culture during the younger Hallstatt phase, we assumed that these vessels developed from eye-bearing urns and covers known in that culture in the early phase of the Hallstatt period, principally in Eastern Pomerania (Fig.3). This has not been a new assumption in archaeological literature. New, however, is the view that these urns and covers resulted from the adaptation of the custom of making twin openings near the edge of some turban-brim plates and bowls, known in Lusatian culture in Western Pomerania (Fig.1), and in cultural groups indicating a very strong influence of Lusatian culture in areas of the middle Elbe and Havel (Fig.2). These plates and bowls have been dated to the fi-th period of the Bronze Age.

The genesis of Pomeranian culture face urns investigated along these lines links rather extensive areas stretching in the shape of a broad belt along the southern Baltic coast occupied by a population of various cultures — according to present-day archaeological systems. It indicates, moreover, the shifting from west to east of a certain idea which became most obvious in the younger development phase of Pomeranian culture.

The question must be asked whether this was the only element of spiritual culture substantiated by archaeological data, which in those times indicated a tendency to shift from west to east. It is well known that in material culture there existed many mutual links — not necessarily imports — arranged along this axis.

It is not easy, however, to answer this question. While, in the development process of face urns, genetical elements appeared gradually and shifted to eastern areas, we have failed to notice such dynamics in, e.g., funeral rites of the younger Bronze Age and the early Iron Age, including barrow graves and stone-cist burials. These customs appeared in the broad Pomeranian belt essentially in the fourth period of the Bronze Age — the Lusatian culture, although they have taken place sporadically already in the third period. These two customs, the cist graves in particular, have been adopted by the Pomeranian culture. As in Pomerania, the appearance of barrow and or cist graves was — as regards chronology — similar in areas beyond the Oder and on the Elbe.

The problem of spreading of Bell graves, however, attracts interest. Disregarding individual cases from the younger Bronze Age, recorded primarily in Silesia and Great Poland, these graves appeared in the third period of the Bronze Age in the Altmark and the river fork of the middle Elbe and Havel (Fig.4). They

were common during the fourth and fifth periods of the Bronze Age, but appeared also in the sixth period. It may also be possible to detect there a pattern of aggregations of West Pomeranian Bell graves appearing within the Lusatian culture mainly in the younger Bronze Age (Fig.5). In turn, however, these burials have appeared already in the oldest phase of the Pomeranian culture in Eastern Pomerania (Fig.6), where, anyway, (though relatively also seldom) they have been detected in the younger phase of this culture. This form of graves developed increasingly, however, on areas situated further to the south-east of Pomerania.

Although we have discussed here the problem of eventual influences in the sphere of funeral rites along the west-east axis it is known that they occurred also in the opposite direction. Nonetheless, it is characteristic that these influences arranged themselves on the peripheries of areas reached — in the early Iron Age — by stronger impulses from the circle of the Hallstatt culture.

Translated by Jan Rudzki

The author's address:

Prof.dr habil.Tadeusz Malinowski, Poland
Zakład Historii WSP
76-200 Słupsk, ul.Arciszewskiego 22a